

MEHNATGA HAQ TO‘LASH TIZIMIDA ICHKI NAZORAT VA AUDITNING AHAMIYATI

Boburjon Mamadaliyev

Andijon davlat texnika instituti “Buxgalteriya hisobi va audit” yo‘nalishi talabasi

Jamshidbek Teshaboyev

Andijon davlat texnika instituti “Buxgalteriya hisobi” kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20565545>

Annotatsiya. Mazkur maqolada mehnatga haq to‘lash tizimida ichki nazorat va auditning o‘rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Xodimlarga ish haqi hisoblash jarayonida shaffoflikni ta‘minlash, moliyaviy xatoliklar va noqonuniy harakatlarning oldini olishda ichki nazorat mexanizmlarining roli yoritiladi. Shuningdek, audit jarayonining samaradorligi va uning tashkilot moliyaviy barqarorligiga ta‘siri ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ichki nazorat, audit, ish haqi, mehnatga haq to‘lash, moliyaviy nazorat, buxgalteriya hisobi, xodimlar daromadi.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение внутреннего контроля и аудита в системе оплаты труда. Особое внимание уделяется обеспечению прозрачности начисления заработной платы, предотвращению финансовых ошибок и незаконных действий. Также анализируется эффективность аудита и его влияние на финансовую устойчивость организации.

Ключевые слова: внутренний контроль, аудит, заработная плата, оплата труда, финансовый контроль, бухгалтерский учет, доходы работников.

Abstract: This article examines the role and importance of internal control and audit in the wage payment system. It highlights the significance of ensuring transparency in payroll processes, preventing financial errors and fraudulent activities. Additionally, the effectiveness of audit procedures and their impact on the financial stability of an organization are analyzed.

Keywords: internal control, audit, wages, payroll system, financial control, accounting, employee income.

KIRISH

Hozirgi kunda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirish jarayonida mehnatga haq to‘lash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mehnatga haq to‘lash tizimi nafaqat xodimlarni rag‘batlantirish vositasi, balki korxonada moliyaviy resurslarining oqilona taqsimlanishini ta‘minlovchi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Shu bois ushbu tizimda shaffoflik, aniqlik va qonuniylikni ta‘minlash dolzarb vazifalardan biridir.

Mehnatga haq to‘lash jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatoliklar, noqonuniy to‘lovlar va moliyaviy intizom buzilishlari korxonada faoliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday holatlarning oldini olishda ichki nazorat tizimi muhim rol o‘ynaydi. Ichki nazorat orqali ish haqi hisoblash, uni rasmiylashtirish va to‘lash jarayonlari doimiy monitoring qilinadi hamda kamchiliklar o‘z vaqtida aniqlanadi.

Shuningdek, audit tizimi mehnatga haq to‘lash jarayonining mustaqil bahosini berish orqali uning to‘g‘ri tashkil etilganligini tekshiradi. Audit nafaqat mavjud kamchiliklarni aniqlaydi, balki ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqadi. Natijada korxonada moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi va boshqaruv qarorlarining sifat darajasi oshadi.

Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlarining joriy etilishi mehnatga haq to'lash tizimida ichki nazorat va auditning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Chunki elektron tizimlar orqali katta hajmdagi ma'lumotlar qayta ishlanadi va bu jarayonda nazorat mexanizmlarining yetarli darajada yo'lga qo'yilishi muhim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mehnatga haq to'lash tizimida ichki nazorat va auditning roli ko'plab tadqiqotlarda alohida ta'kidlangan. Masalan, I.A. Karimovning fikricha, ichki nazorat tizimi korxonada moliyaviy resurslarini samarali boshqarish va ish haqi hisob-kitoblaridagi xatoliklarni minimallashtirishda muhim vosita hisoblanadi [1]. U o'z asarida ichki nazoratning nafaqat moliyaviy barqarorlik, balki xodimlar motivatsiyasini oshirishda ham ahamiyatga ega ekanini qayd etadi.

B.A. Xasanov ichki nazorat mexanizmlarini batafsil tahlil qilib, ularning ish haqi tizimida xatoliklarni oldini olish, rasmiylashtirish va audit jarayonlarini samarali qilishdagi o'rnini belgilab beradi [2]. Shuningdek, u auditni tashkilotning ichki tizimlarini baholash va takomillashtirishning muhim vositasi deb hisoblaydi.

Xorijiy tadqiqotchi Arens va hamkasblari o'z asarlarida ichki nazorat va auditning nafaqat moliyaviy natijalarni tekshirishga, balki xodimlar faoliyatini monitoring qilishga ham xizmat qilishini ta'kidlaydi [3]. Ularning fikricha, audit jarayoni tizimdagi bo'shliqlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini takomillashtirish imkonini beradi.

Messier esa ichki nazorat va auditning zamonaviy raqamli buxgalteriya tizimlarida qo'llanishini tahlil qiladi. Uning fikricha, elektron tizimlar yordamida katta hajmdagi ma'lumotlar tezkor va aniq qayta ishlanadi, bu esa nazorat va audit samaradorligini oshiradi [4].

Shu bilan birga, ichki nazorat va auditning ish haqi tizimidagi ahamiyati ilmiy tadqiqotlarda umumiy fikr sifatida qabul qilingan bo'lsa-da, har bir korxonada va tashkilotning o'ziga xos sharoitlariga moslashishi zarur ekanligi alohida ta'kidlanadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda mehnatga haq to'lash tizimida ichki nazorat va auditning ahamiyatini aniqlash uchun adabiyotlar tahlili, huquqiy hujjatlar va amaliy korxonada tajribalari asosida kompleks metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida taqqoslash va solishtirish usullari orqali turli korxonalaridagi ish haqi tizimlari va audit mexanizmlari tahlil qilindi. Shuningdek, statistik ma'lumotlar va real ish haqi hisobotlari asosida ichki nazoratning samaradorligi baholandi. Metod sifatida hamkorlikdagi kuzatuv va intervyu usullari ham qo'llanilib, xodimlar tajribasi va tashkilot ichki nazorati bilan bog'liq muammolar aniqlangan. Shu yondashuv tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyatini oshirdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mehnatga haq to'lash tizimida ichki nazorat va auditning samaradorligi korxonada moliyaviy barqarorligini oshirish va xodimlar motivatsiyasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, ichki nazorat mexanizmlari yetarlicha rivojlangan korxonalarda ish haqi hisob-kitoblaridagi xatoliklar 35–50% ga kamayadi. Bu esa audit jarayonining faqat moliyaviy tekshiruv bilan cheklanmasdan, tizimdagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Tahlil davomida uchta korxonada misol sifatida tanlandi: davlat korxonasi, xususiy korxonada va qo'shma korxonada. Har bir korxonada ichki nazorat va audit jarayonining tashkil etilishi va samaradorligi o'ziga xos bo'ldi. Statistik tahlil shuni ko'rsatdiki, xodimlar ish haqi hisob-kitoblariga ishonchi yuqori bo'lgan korxonalarda ichki nazorat va audit mexanizmlarining rivojlanishi bilan ularning samaradorligi ham sezilarli darajada oshgan.

Quyidagi jadvalda korxonalarda ichki nazorat va auditning ish haqi tizimiga ta'siri ko'rsatilgan:

1-jadval

Korxonalarda ichki nazorat va auditning ish haqi tizimiga ta'siri

Korxonaturi	Ichki nazorat darajasi	Audit jarayon samaradorligi	Ish haqi xatoliklar foizi	Xodimlar qoniqish indeksi
Davlat korxonasi	Yuqori	Yuqori	4%	82%
Xususiy korxonasi	O'rta	O'rta	12%	70%
Qo'shma korxonasi	Past	Past	20%	58%

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ichki nazorat va auditning yuqori darajasi ish haqi hisob-kitoblaridagi xatoliklarni kamaytirish bilan birga xodimlar qoniqish indeksini ham oshiradi. Bu ilmiy jihatdan shuni ko'rsatadiki, moliyaviy nazorat tizimlarining rivojlanishi korxonalar samaradorligini kompleks tarzda yaxshilaydi.

Tahlil natijalari shuni ham ko'rsatdiki, audit faqat moliyaviy xatolarni aniqlash vositasi emas, balki boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish va mehnatga haq to'lash tizimini shaffof qilishda strategik ahamiyatga ega. Ichki nazorat mexanizmlari bilan uzviy bog'langan audit korxonalar resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlaydi va xodimlarning ish haqi tizimiga ishonchini oshiradi. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli tizimlar joriy etilganda auditning samaradorligi sezilarli darajada ortadi, chunki elektron monitoring orqali xatoliklar real vaqt rejimida aniqlanadi va tuzatiladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ichki nazorat va audit tizimlari bir-birini to'ldiruvchi mexanizm sifatida faoliyat yuritadi va mehnatga haq to'lash tizimida optimal samaradorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, tadqiqotda aniqlangan ma'lumotlar asosida kelgusida korxonalarda audit va ichki nazorat mexanizmlarini yanada takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati mavjud.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mehnatga haq to'lash tizimida ichki nazorat va auditning ahamiyati beqiyosdir. Ichki nazorat mexanizmlari ish haqi hisob-kitoblarining shaffofligi va aniqligini ta'minlab, xatoliklar va noqonuniy to'lovlarning oldini oladi. Audit esa tizimning mustaqil bahosini berib, kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish orqali korxonalar moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ichki nazorat va audit bir-birini to'ldiruvchi mexanizm sifatida faoliyat yuritadi va xodimlarning ish haqi tizimiga bo'lgan ishonchini oshiradi. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli tizimlarni joriy etish bu jarayonlarni yanada samarali qilishi mumkin. Natijada, ichki nazorat va audit mehnatga haq to'lash tizimini nafaqat moliyaviy jihatdan, balki korxonalar boshqaruvining samaradorligi nuqtai nazaridan ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov I.A. *O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida*. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 256 b.
2. Xasanov B.A. *Buxgalteriya hisobi va ichki nazorat asoslari*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 312 b.

3. Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. *Auditing and Assurance Services*. – New York: Pearson, 2017. – 976 p.
4. Messier W.F. *Internal Auditing: Assurance and Consulting Services*. – New York: McGraw-Hill, 2019. – 850 p.